

Znáte nepravé věty vedlejší?

text **VÁCLAV CVRČEK**, Ústav Českého národního korpusu, FF UK

MOŽNÁ jste se s nimi setkali v beletrii či publicistice nebo se vám někdy nějakou podařilo stvořit, a ani o tom nevíte. Jde o syntaktický jev, kdy namísto souřadného spojení dvou vět použijete předložku podřadící. Vznikne tak nesoulad mezi tím, jak věta vypadá a co znamená. Např. „vyrazil jsem na venkov s třema bratrancema, který se pak pozděje dostali do pastáku“ nebo „koalice dlouho v průzkumech vedla, aby nakonec se smůlou prohrála“.

V obou případech vyjadřuje druhá věta následný děj, nikoli - jako by se podle formy mohlo zdát - vlastnost (to, že se bratrance poté dostali do pastáku, nelze chápat jako jejich současnou vlastnost) nebo účel (koalice nevedla proto, aby prohrála).

Problematický status nepravých vět vedlejších pramení asi jednak z jejich názvu (co je nepravé, nemůže být dobré) a jednak z dráždivé asymetrie mezi jejich formou a významem (jako by svojí formou klamaly). Případů takového nesouladu ale najdeme v jazyce i mimo syntax přehrášle, namátkou: - v morfologii: běžně používáme „vy“ a množné číslo tam, kde oslovujeme jednoho člověka (říká se tomu vykání), pomnožná jména (nůžky) vyjadřují formálně množným číslem jednu entitu apod., - ve slovtvorbě: „zloděj“ není, jak by forma napovídala, ten, kdo dělá (jakékoli) zlo, ale velmi specificky ten, kdo krade; „závislý“ a „nezávislý“ vypadají jako opozita, ale přitom mají dost odlišné způsoby použití (nemůžete dost dobře být „nezávislý na heroinu“ nebo „mladým ekonomicky závislým mužem“), - ve slovníku: „vzit nohy na ramena“ sice doslovně (podle formy) můžeme, ale většinou tím myslíme úprk, - situačně pragmaticky: „Umyl bys nádobí?“ ve většině případů není otázka, ale prosba či příkaz (podle kontextu a intonace).

Snad tento krátký výčet stačí k tomu, abych laskavého čtenáře přesvědčil, že forma neodpovídající významu není nic neobvyklého. Proč je tedy nepravá věta vedlejší nezdídka pranýřována a mýcena?

Popravdě, nevím. Kromě toho nešťastného názvu jsem zaslechl už jenom to zdůvodnění, že nepravá vedlejší věta může být matoucí a že nemá specifickou funkci, pro niž by bylo potřeba nechat ji volně existovat. Proti tomu lze namítnout, že samotná existence těchto vět v jazykovém úzu dokládá jejich pocíťovanou potřebu. Byť by to bylo jenom z rozmaru mluvčích či snahy vyjadřovat se neobvykle, i to je funkce hodná zřetele.

Přece nechceme z malicherných důvodů vytvářet další zákazy, aby nám je jazyková praxe opět vvrátila. ●

Dlouhý stín Tichého jara

text **BEDŘICH MOLDAN**

BRNĚNSKÉ NAKLADATELSTVÍ Host vydalo v edici Klimax knížku Rachel Carsonové *Tiché jaro*. Když byl v roce 1962 publikován v USA originál pod titulem *Silent Spring*, stal se bestsellerem, vydávaným opět a opět a postupně přeloženým do 30 jazyků. Mezi překlady čeština dosud chyběla a je výborné, že toto ostudné bílé místo bylo - byť s politováníhodným zpožděním - zaplněno.

Již mnoho let přednáším o globálních perspektivách životního prostředí a vždycky v úvodu svým studentům zdůrazňuji, jak velmi významný byl rok 1962 právě proto, že vyšlo *Tiché jaro* (já sám se spíše držím překladu *Mlčící jaro*), jež se stalo základním kamenem globálního environmentálního uvědomění. Byla to první práce, která zdokumentovala široký rozsah kontaminace životního prostředí průmyslově vyráběnými i vysoce jedovatými látkami. Pochopení mimořádné vážného ohrožení lidí i přírody v důsledku lidmi způsobeného znečištění se zrodilo právě zde.

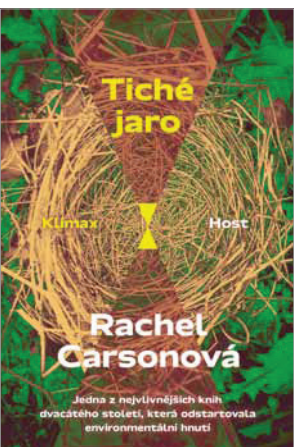
Rachel Carsonová (narozena 1907 v Pensylvánii) vystudovala biologii a věnovala se převážně zoologickému výzkumu života v mořích. Měla však rovněž vynikající literární talent, který uplatnila při psaní mnoha článků popularizujících vědecké výsledky, jež publikovala ve vlivných amerických novinách a časopisech a jež mnohdy vzbudily zaslouženou pozornost. Stala se známou autorkou, napsala několik knih především s tematikou mořského života, jež se staly bestsellery, asi nejznámější je *Moře okolo nás* (*The Sea Around Us*) z r. 1951. Stále více ji však trápily otázky spojené s působením jedovatých látek v prostředí, takže se rozhodla tyto věci podrobně prozkoumat a napsat o tom důkladnou publikaci. Tak vzniklo *Tiché jaro*. Prostudovala nejen ohromné množství literatury, ale především se ve spolupráci s velice širokou škálou akademických odborníků, lesníků, farmářů, rybářů i veřejných činitelů podrobně seznámila s nesčetnými případy použití toxických látek a jejich často přímo tragických důsledků. Kniha okamžitě vzbudila velkou pozornost, autorka se stala známou veřejnou osobností, zvanou i na kongresová slyšení. Kniha byla velmi příznivě přijata, ne ovšem všemi; byla

totiž obžalobou těch, kteří nebezpečné látky neuváženě používají, ale i těch, kteří je vyrábějí a prosazují. Reakce chemického průmyslu byla pochopitelně velmi negativní, došlo i na výhrůžky a hrozby soudními postihy. Rozpoutala se intenzivní a mnohdy emotivní diskuse, která ve skutečnosti dodnes neskončila.

Uznání epochálního významu *Tichého jara* je ovšem jasné a jednoznačné. Kniha se dočkala mnohého ocenění, stejně jako její autorka, po níž je nazvána řada významných institucí (například mnichovský Rachel Carson Center for Environment and Society), na mnoha místech jsou například vztyčeny její sochy, především v USA, ale třeba i v Argentíně. Rachel Carsonová zemřela na rakovinu v roce 1964 ve svém domě v Marylandu, nedlouho po vydání svého slavného díla.

Tiché jaro začíná kapitolou *Bajka pro budoucí pokolení* s působivými odstavci: „Bylo jednou jedno městečko v srdci Ameriky, kde všechno živé existovalo v souladu se svým okolím... Potom ten pohádkový kraj zasáhla podivná pohroma a všechno se začalo měnit. Padlo na něj jakési zlé prokletí. Všechno přehryl stín smrti... Nad poli, lesy a mokřady se vznášelo pouze ticho... Lidé si tu pohromu způsobili sami.“ Autorka potom přináší mnoho případových studií o aplikaci pesticidů a jejich důsledků pro zemědělskou krajinu a její obyvatel, řeky, jezera či podzemní vodu, půdu, lesy nebo moře. Zdůrazňuje, že termín pesticid je příliš úzký, protože ve skutečnosti jde o látky se širokou škálou účinků, často nečekaných, takže navrhuje nazývat je biocidy. Mnohdy jsou přímé, zamýšlené účinky jen minimální, ale zato nepřímé a neočekávané škody veliké. Biocidy zabíjejí nebo vážně poškozují velmi širokou škálu necílových organismů včetně člověka, jak dokazuje dlouhá řada dokumentovaných úmrtí. Ukazuje, že „nikdo není ušetřen“, protože jedovaté látky pronikly do denního používání prakticky všude, v domácnostech, v kuchyni, na zahrádce. Mezi zásadní zjištění patří úloha biologicky i biogeochemicky zprostředkovaného transportu často na značné vzdálenosti od vlastní aplikace, vzduchem, vodou, ale i kontaminovanými živočichy. Biocidy postupují potravním řetězcem a mnohdy

1) Vlnitější pohled na glyfosát nabídl na stránkách Vesmíru před časem M. Pouzar: Vesmír 96, 92, 2017/2.

RACHEL CARSONOVÁ:
Tiché jaro
Host, Brno 2021,
376 stran, ISBN 978-80-275-0687-3

jsou do té míry chemicky stabilní samy nebo jejich metabolity, že jsou v prostředí přítomny po velmi dlouhou dobu měsíců až let. Známý je případ mořských ptáků, jejichž vajíčka měla příliš křehké skořápky, takže ptáci nemohli úspěšně vylézt a vyvést zdravé potomstvo. Příčinou byla přítomnost DDT ovlivňující metabolismus vápníku, jež bylo transportováno řekou Mississippi tisíce kilometrů daleko od míst aplikace. Další a další případy jsou popsány na základě dobře zdokumentovaných pramenů, ale i jasným, přehledným a čtivým slohem talentované a zkušené novinářky a spisovatelky. Celkově autorka považuje neuvážené používání toxických chemických látek za špatný přístup: „*Tím, že se uchylujeme ke zbraním, jako jsou insekticidy, dokazujeme své nedostatečné znalosti a neschopnost ovlivňovat přírodní procesy bez zapojování zbytečně hrubé síly. Nezbytná je pokora, pro vědeckou domýšlivost zde neexistuje omluva.*“

Carsonová navrhuje, aby biocidy nebyly používány vůbec. Žádá však, aby byly aplikovány uvážlivě, nikoliv plošně, a za přísných pravidel, která ovšem v té době nebyla k dispozici. Postupem doby se tato doporučení do velké míry uplatnila, například založení americké Environmental Protection Agency (v podstatě ministerstvo životního prostředí) v roce 1970 mnozí přičítají „dlouhému stínu“ *Tichého jara*. Rovněž celá řada biocidů, které autorka kritizuje pro jejich velkou toxicitu, byla postupně vyřazena z používání a některé i mezinárodně zakázány, například Stockholmskou úmlouvou z roku 2001, především DDT, ale i mnohé další jako dieldrin, chlordan, heptachlor či endrin. Kritika ze

strany výrobců a obecně zastánců pesticidů a podobných přípravků zdůrazňuje jejich užitečnost, uvádí se například, kolik lidských životů (počínaje americkými vojáky za druhé světové války) aplikace DDT zachránila před smrtí malárií. V současné době se používají méně škodlivé přípravky, ovšem zároveň se zjišťuje, že jsou (snad) bezpečnější pro lidi, ale nikoliv pro jiné živočichy, zejména hmyz a další bezobratlé, jak dokazuje například postupné opouštění glyfosátu¹ nebo neonikotinoidů, které nechtěně hubí opylovače.

To je však jen jeden aspekt jednoznačně epochálního významu *Tichého jara*. Kombinací elegantního jazyka, výmluvného slohu, velké osobní odvahy a poctivě dokumentovaných odborných zjištění autorka předložila neobyčejně působivé sdělení základní obavy o osud lidí i přírody v důsledku všudypřítomného znečištění prostředí jedovatými látkami, neuvážené a ve velkém rozsahu používanými jako biocidy, a nečekanými vzbuzenými účinky jednotlivých látek násobí. Plošná, masivní a bezohledná aplikace velmi vážně ohrožuje životní prostředí v jeho celku včetně samotné existence lidského rodu. Poselství *Tichého jara* nevyznělo naprázdno, vydavatelé mají pravdu, jestliže na obálce konstatují, že jde o „jednu z nevlivnějších knih dvacátého století“. Jeho zásluhou je, že nebezpečí, jež přináší znečištění, je díky širokým vědeckým poznatkům, systematické péči, omezující legislativě a jiným regulačním předem jenom drženo v jistých mezích, i když zdaleka není zažehnáno. Znečištění dnes významnou měrou přispívá ke globálnímu úbytku biologické rozmanitosti (mluví se o šestém vymírání), jak to vidíme i u nás, kde ubývá motýlů i jiného hmyzu a dokonce i ptáků v zemědělské krajině. Pesticidy ohrožující lidské zdraví i živou přírodu stále nacházíme ve vodním prostředí včetně pitné vody a vod podzemních, kam se postupně dostávají ze zemědělských a jiných aplikací.

Nakladatelství Host patří velký dík za vydání snad vůbec nejznámější a nejdůležitější ikony světové environmentální literatury, které je zároveň splacením víc než půlstoletí starého dluhu. Pochvalu rovněž zasluhuje velmi dobrý překlad Filipa Drlíka. ●

četli jsme –

VLADISLAV ŠOLC:
Democracie a individuace ve věku konspiračních teorií. Články a rozhovory
powerprint, Praha 2020,
170 stran, ISBN:
978-80-7568-289-5

Svět mění svoji tvář čím dál rychleji a porozumět současnému dění je náročná úloha. O vysvětlení jevů, které se odehrávají v nás i ve společnosti a světě, se autor pokouší opakovaně. Kniha shrnuje články V. Šolce (který působí jako diplomovaný jungovský analytik-terapeut v americkém Wisconsinu) z uplynulých let, v nichž popisuje podstatu fungování konspiračních teorií či fake news vzhledem k našemu vnímání a ustrojení (Válka názorů, Když tma ustupuje světlu či Donald Trump v zrcadle) a představuje názory autora v rozhovorech s ním vedených. Některé vyšly i na vesmir.cz. (eb)

DAVID SVOBODA:
Jabko z oceli
(Zrod, vývoj a činnost ukrajinského radikálního nacionalismu v letech 1920–1930)
Academia a Ústav pro studium totalitních režimů,
Praha 2021, 1016 stran,
ISBN 978-80-200-3186-0

Jak autor v úvodu píše: „Tak jako se Ukrajina snažila do 21. století konečně vejít a zanechat v minulosti panství zkorumpované autoritářské oligarchie poddajné vůči Moskvě, vyrazilo Rusko do útoku opačným směrem a dalo světu pocítit moc své propagandistické ofenzivy, v níž stěžejní místo zaujímaly oživené a dávno zprofanované mýty zkreslující události a procesy evropského dvacátého století.“ Autor podává čtenářsky vstřícný výklad jednoho z nejzapeklitějších problémů v minulosti středovýchodní Evropy. (ib)

První číslo vyšlo 3. května 1871

vesmír

ISSN 0042-4544 – 12 čísel ročně – evidenční č. MK ČR E 896 – Vydává Vesmír, s. r. o., Na Florenci 3, 110 00 Praha 1, tel.: 222 828 393, 394, 395, fax: 222 828 396, e-mail: redakce@vesmir.cz, www.vesmir.cz

Šéfredaktor: Mgr. Ondřej Vrtiška (vrtiska@vesmir.cz) – Redakce: Ing. Eva Bobůrková (eva@boburka.cz) – Bc. Jeronym Boháček (jeronymb@gmail.com) – Bc. Zora Góthová (gothova@vesmir.cz) – Mgr. Pavel Hošek (hosek@vesmir.cz) – Marek Janáč (marek.janac@seznam.cz) – Návrh layoutu: Martin Vágnér – Grafická úprava: Pavel Hošek

Redakční rada: prof. MUDr. M. Anděl (medicína) – Mgr. I. Boháček (fyzika) – RNDr. V. Cílek (geologie) – prof. RNDr. J. Černý (biologie) – prof. MUDr. F. Čiampor (virologie) – RNDr. P. Duda, Ph.D. (biologie) – Mgr. M. Fendrych, Ph.D. (biologie) – doc. RNDr. V. Ferák (biologie) – RNDr. M. Ferus (chemie) – prof. RNDr. J. Flegl (biologie) – doc. RNDr. D. Frynta (biologie) – Mgr. A. Fučíková, Ph.D. (fyzika) – RNDr. E. Ginter (výživa) – † doc. Ing. I. M. Havel, Ph.D. (kognitivní věda) – RNDr. J. Havlík (chemie) – † prof. RNDr. Z. Herman (chemie) – prof. RNDr. I. Horáček (zoologie) – prof. MUDr. C. Höschl (medicína) – Ing. F. Houdek (vědní publicistika) – Ing. M. Hudík, Ph.D. (společenské vědy) – doc. MUDr. P. Jiruška (neurofyzologie) – Mgr. J. Kolář, Ph.D. (botanika) – prof. RNDr. R. Kotecký (fyzika, matematika) – prof. RNDr. O. Lapčák (biochemie) – doc. M. Lipoldová (molekulární biologie) – prof. MUDr. L. Machala (medicína) – prof. RNDr. J. Palouš (astronomie) – prof. Ing. J. Petr (biologie) – doc. P. Pokorný (paleontologie) – RNDr. J. Robovský, Ph.D. (biologie) – Mgr. C. Říha, Ph.D. (architektura, urbanismus) – RNDr. J. Sádlo (botanika) – prof. RNDr. P. Slaviček, Ph.D. (chemie) – prof. Dr. D. Storch, Ph.D. (ekologie) – prof. Z. Storchová (molekulární biologie) – RNDr. P. Šíma (imunologie) – prof. Dr. Ing. O. Šrámek (geochemie, geologie) – Mgr. J. Toman (biologie) – MUDr. J. Trnka, Ph.D. (medicína) – Mgr. J. Turek, Ph.D. (archeologie) – Mgr. M. Vácha, Ph.D. (etika) – RNDr. S. Vaněk (biologie) – prof. RNDr. B. Velický (fyzika) – prof. Ing. Š. Vilček (molekulární biologie) – prof. RNDr. F. Vyskočil (fyzologie) – RNDr. V. Wagner (fyzika) – prof. RNDr. J. Zrzavý (biologie)

Inzerce: Jeronym Boháček, mobil: 777 280 248, e-mail: jeronymb@gmail.com – Předplatné: SEND Předplatné, P. O. Box 141, 140 21 Praha 4, tel.: 225 985 225, 777 333 370, 605 202 115, e-mail: vesmir@send.cz, send@send.cz, www.send.cz – předplatné na rok 990 Kč, předplatné na dva roky 1800 Kč, předplatné na půl roku 510 Kč, cena čísla ve volném prodeji 98 Kč, cena jednoho čísla pro předplatitele 90 Kč. Administrativní: Zora Góthová (gothova@vesmir.cz), tel.: 222 828 394. Volný prodej: Rozšířují společnosti PNS, a. s., v Slovenské republice rozšiřují (stánky prodej 5,30 €, pro předplatitele 4,20 €); Mediaprint-Kapa Pressgrosso, a. s., oddělení inей formy predaja, Stará Vajnorská 9, P. O. BOX 183, 830 00 Bratislava, info@ipredplatne.sk, objednavky@ipredplatne.sk; pro předplatitele 4,20 €; Magnet Press Slovakia, s. r. o., Šustekova 8, 851 04 Bratislava, tel.: 00421 (2) 67 201 931–33, fax: 67 201 910 a 20, 67 201 930, e-mail: magnet@press.sk). Sazba: Vesmír, s. r. o. (na skenech se podílí Thalia picta, s. r. o.). Tisk: Triangl, a. s., Praha. Redakční uzávěrka: 8. 10. 2021, vychází 2. 11. 2021 – Vesmír vychází s podporou NČLF a IOCB Tech.

Žádná část tohoto časopisu nesmí být kopírována a rozmnožována za účelem dalšího rozšiřování v jakékoli formě či jakýmkoli způsobem bez písemného souhlasu vlastníka autorských práv. Vydavatel nenes odpovědnost za údaje a názory autorů jednotlivých článků ani inzerce, včetně inzerce vkládané. Nevyžádané rukopisy nevracíme.

© Vesmír, s. r. o. VESMAD 100 (11) 653–720 (2021) 68 stran